

РЕЛІГІЙНЕ ВИХОВАННЯ ТА НАВЧАННЯ РЕЛІГІЇ У ХРИСТІЯНСЬКИХ КОНФЕСІЙНИХ ШКОЛАХ НІМЕЧЧИНИ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТ.

У статті розглянуто особливості процесу навчання релігії та релігійного виховання в конфесійних християнських школах у Німеччині періоду Кайзерського рейху (70-ті рр. ХІХ – поч. ХХ ст.), зокрема цілі й завдання занять з релігії, методи й засоби навчання та виховання, спірні питання щодо викладання релігії в школах, здійснення контролю за проведенням занять.

Ключові слова: релігія, християнська школа, релігійне виховання, конфесії.

На сучасному етапі надзвичайно актуальним є питання духовно-морального виховання учнів, прищеплення їм християнських чеснот і цінностей. Для вирішення цього складного питання варто звернутися до кращих надбань провідних країн Європи, зокрема Німеччини, у якій християнському вихованню впродовж століть відводилося чільне місце. Історичний етап Кайзерського рейху вирізнявся абсолютним домінуванням в освіті країни конфесійної моделі школи й акцентуванням на вивченні предметів духовно-морального спрямування, а тому дослідження мети, завдань, методів та засобів християнського навчання і виховання у Німеччині у період 70-х рр. ХІХ – на початку ХХ ст. вважаємо актуальним і корисним для подальшого втілення в навчально-виховний процес України.

Питання розвитку освіти Німеччини порушували в різні часи чимало вітчизняних та зарубіжних науковців. Серед праць дослідників, які безпосередньо розглядали питання релігійного виховання та навчання релігії в німецькій школі у період 70-х рр. ХІХ – поч. ХХ ст., слід відзначити наукові розвідки таких авторів, як: Г. Хільдебрандт (G. Hildebrandt), Г. Вольмут (G. Wohlmuth), В. Кюн (W. Kühn), К. Робельс (K. Robels), Е.-Х. Хельмрайх (E.-Chr. Helmreich), Р. Лахман (R. Lachmann), М. Шрайнер (M. Schreiner), Х. Херлігц (H.-G. Herrlitz), В. Хопф (W. Hopf), Х. Тітце (H. Titze), Е. Клоер (E. Cloer) та ін.

Мета статті – розкрити процес навчання релігії та релігійного виховання учнів у християнських конфесійних школах у Німеччині доби Кайзерського рейху в контексті загального розвитку шкільної освіти.

У добу Кайзерського рейху всі школи мали релігійний характер і чітку конфесійну спрямованість: церковні богослужіння починали й закінчували рік, день починався й закінчувався молитвою, під час навчального процесу учні розучували і співали християнські гімни, їх залучали до проведення коротких релігійних роздумів. У протестантських школах щотижневі релігійні бесіди проводили за певним місцем із Святого Письма, яке потім виучували напам'ять. Частими були богослужіння, влаштовані з приводу певних релі-

гійних свят чи визначних подій. Учні старших класів повинні були після відвідин богослужінь уміти наступного дня розповісти про почуте. Шкільні хори часто брали участь у богослужіннях місцевих релігійних громад і супроводжували до цвинтаря похоронну процесію.

Урочисті богослужіння з приводу різних свят відбувалися й у католицьких школах. Усі учні повинні були 3–4 рази на рік ходити на сповідь і причастя, а вчителі – супроводжувати їх до церкви або бути присутніми на шкільних богослужіннях [6, с. 79–87]. Незважаючи на те, що від 1916 р. проведення шкільних богослужінь було заборонено Міністерством культів, у більшості регіонів шкільні богослужіння продовжували проводити. Діти-католики й протестанти звільнялися від навчання в дні суто їхніх релігійних свят. У католиків релігійних свят було більше, коли ж діти-католики відвідували протестантську школу, їх звільняли від занять тільки на час проведення богослужіння.

Про мету занять з релігії в шкільних закладах освіти чітко зазначено в Пруських розпорядженнях від 1872 р.: “Головною метою занять з релігії є приведення дітей до розуміння Святого Письма та сповідання церкви, щоб вони могли самотійно читати й розуміти Біблію та брали активну участь у житті й ході служіння церковної громади” [4, с. 136]. Більшість педагогів, що викладали релігію, були поборниками прищеплення учням релігійних почуттів та пробудження релігійної свідомості учнів, а тому наполягали на свідомому засвоєнні біблійних істин [1, с. 77]. Вони були переконані в тому, що розуму недостатньо для опанування релігії й наполягали на важливості в цьому процесі почуттів. Прихильниками такого розуміння релігійних занять виступали ще на початку ХІХ ст. відомі педагоги Шляйермахер та Песталоцці, а на початку ХХ ст. цю ідею по-новому розвинули представники релігійної педагогіки, зокрема це питання було порушено на з’їзді “Друзів християнського світу” і стало питанням публічного обговорення. Так, у навчальному плані вищих шкіл Пруссії стосовно цього було чітко зазначено, що на заняттях з релігії діти повинні опановувати певний навчальний матеріал, який однак повинен бути лише засобом на шляху до опанування вищих божественних цінностей [5, с. 37]. Також і вища Баварська консисторія, яка відбулася 31 жовтня 1888 р., прийняла рішення про те, що на заняттях з релігії у вищих школах повинні переважати не інтелектуальні, а саме релігійні аспекти віри, під якими розуміли особисте навернення учнів до Христа та пізнання Христа як Спасителя [3, с. 96]. Більшість педагогів одноставно підтримували збереження занять з релігії в інваріантній складовій навчальних планів усіх типів шкіл, оскільки вважали, що опанування релігійних цінностей сприяє усвідомленню учнями моральних цінностей та формує добродійний характер [11, с. 121].

Для представників релігійної педагогіки заняття з релігії не було одним з-поміж інших. Дослідник Р. Лахман (R. Lachman) вказує на те, що воно виконувало потрібну функцію та стосувалося інтелектуального, виховного й релігійного компонентів [8, с. 181]. Так, заняття з релігії мало надавати уч-

ням знання з фаху, формувати стійку життєву позицію та характер і слугувати шляхом до спасіння. До навчального плану занять з релігії входило вивчення катехізису, біблійної історії, біблійної допоміжної літератури, церковних свят і читання Євангелій та апостольських послань. Заняття з релігії не мало викликати ані антирелігійних почуттів, ані антицерковних настроїв. Навчальні плани з релігії, як і з інших предметів, розробляла держава, але церкви мали побоювання щодо усунення релігійних цінностей із них. Саме з цієї причини представники церков отримали від держави право керувати й наглядати за заняттями з релігії у школах, їхню думку враховували при розробці навчальних планів та упровадженні їх у школах.

Методи й засоби навчання релігії викликали в школах доби Кайзерського рейху багато дискусій. Однією з проблем, про яку постійно йшлося, було заучування напам'ять великих за обсягом уривків. Учні повинні були постійно заучувати напам'ять певні уривки із катехізису, хорали й біблійні вірші, що відбувалося переважно на суто механічному рівні, оскільки перед учнями не ставили завдання тлумачення того, що вони вчать. Як і на інших уроках, за невивчений матеріал діти отримували певне покарання. Пруські розпорядження для початкових шкіл від 1872 р. регламентували читання й тлумачення Євангелій та апостольських послань учителями щосуботи обов'язковими [10, с. 19]. Однак, як вказує дослідник К. Бунгардт (K. Bungardt), тлумачення біблійних текстів часто виявлялося для вчителів шкіл початкової ланки непосильним завданням, учням теж було занадто важко усвідомити глибокий смисл біблійних текстів [2, с. 94]. А тому вчителі часто висловлювалися за внесення змін до навчальних планів шкіл, зокрема за спрощення навчального матеріалу відповідно до віку та здібностей учнів.

Іншим важливим питанням, що постійно порушувалося, була доцільність виставлення оцінок на заняттях з релігії. Через збереження оцінок на уроках релігії прагли донести до учнів важливість вивчення цього предмета. З іншого боку, через надто низькі оцінки з вивчення релігії побоювалися відвернути учнів від віри й церкви. Застосування на уроках релігії покарань, обов'язкове оцінювання подібно до інших шкільних предметів та примусове відвідування церкви були саме тими чинниками, які, на нашу думку, більше викликали в учнів ненависть до релігії, аніж сприяли пробудженню їхніх релігійних почуттів.

Варто зазначити, що широкі педагогічні кола були єдині в необхідності проведення реформи занять з релігії. На зламі ХІХ–ХХ ст. з'являються кілька праць, у яких настійливо наполягали на проведенні реформи занять з релігії. Варто відзначити, зокрема, працю В. Рейна "Думки про реформування занять релігії". Праця вийшла 1904 р. і містила вказівки на недоліки занять з релігії. Також і А. Ройкауф (A. Reukauf) вказував на те, що заняття з релігії має бути покращено методично й змістовно [11, с. 128]. Дослідник Х. Вайнел (H. Weinel) відзначає такі недоліки занять з релігії в добу Кайзерського рейху: 1) вивчення матеріалу за схемою концентричних кіл, тобто повторення вивченого на всіх етапах викладання; 2) поділ заняття на дві частини: Біблій-

ну історію та вивчення катехізису; 3) великий обсяг матеріалу, що призначався для вивчення; 4) неадаптованість матеріалу до віку учнів; 5) велику кількість годин; 6) панування штучної катехези [15, с. 77–79].

Основною вимогою до реформування заняття з релігії було зменшення обсягу заучуваного напам'ять матеріалу. На різних територіях Німеччини обсяг та зміст навчального матеріалу, що призначався для вивчення напам'ять, був різним. Так, у Вюрттемберзі вчили 275 біблійних віршів та 218 віршів із релігійних гімнів, у Баварії – 345 біблійних віршів та 26 хоралів [12, с. 56]. Навіть у самій Пруссії ситуація з вивченням релігії у школах не була однорідною; 1901 р. для вивчення напам'ять пропонували від 100 до 250 різних місць із Святого Письма.

До підручників, що застосовували на заняттях з релігії, висували певні критерії: 1) підручники повинні бути укладені таким чином, щоб їх можна застосовувати не тільки у старших класах, а й у середніх; 2) християнська істина повинна подаватися в підручниках з позитивного боку; 3) використання спеціальної збірки духовних пісень було не обов'язковим, дозволялося застосовувати звичайні церковні піснеспівники; 4) підручники повинні бути змістовними, містити інформацію про Біблійну історію та навчати віри, водночас бути позбавлені теологічної зарозумілості; 5) підручники повинні бути наявні у вільному продажу, мати помірну ціну, бути надруковані легким для читання шрифтом і на якісному папері. Найпопулярнішими авторами підручників для викладання релігії у школах були Х. Хальфман (H. Halfmann), Й. Кьостер (J. Köster), Г. Маркс (H. Marx), Г. Тентер (H. Tenter). Як позитивні й нові тенденції варто відзначити те, що матеріал у підручниках подано відповідно до віку учнів і їх психологічного й розумового розвитку. Позитивним явищем при викладанні релігії у вищих школах вважаємо той факт, що, починаючи від 1892 р., учителі шкіл могли бути співавторами навчальних планів, і, як констатує дослідниця А. Роггенкамп-Кауфман (A. Roggenkamp-Kaufmann), наприкінці доби Кайзерського рейху їм вдалося досягти значних змін у навчальних планах занять з релігії у школах [13, с. 592].

Викладання Біблійної історії в школах Німеччини доби Кайзерського рейху здійснювалося за двома основними теоріями. Перша теорія мала назву “концентричних кіл” і полягала в тому, що в молодших класах шкіл учитель подавав найпростіші Біблійні історії та супроводжував їх короткими доступними для віку дітей коментарями. У старших класах діти вивчали, по суті, той самий матеріал, але коментарі вчителя повинні були мати прикладний, практичний характер, тобто діти повинні були усвідомити, яким чином наданий їм матеріал можна застосувати в їхньому житті та принести користь суспільству. Як негативне явище такої методики можна вважати повторювання матеріалу й, відповідно, втрату учнями інтересу до навчання у старших класах. До того ж, як вважає дослідник Е.-Х. Хельмрайх, набуті знання та уявлення про певні релігійні істини в молодшому шкільному віці було важко змінити у свідомості дітей, рівно, як і досягти їхнього глибшого розуміння [4, с. 141].

Інша теорія – культурно-історичного розвитку. Представником цієї теорії був прихильник і продовжувач педагогічних ідей Гербарта Туіскон Ціллер (Tuiskon Ziller). Дільність Т. Ціллера була високо оцінена іншим видатним педагогом XIX ст. В. Райном (W. Rein), який вважав, що “усі сучасні роботи про значення навчального плану та опрацювання навчального матеріалу беруть початок від Гербарта та Ціллера” [9, с. 13]. Основною ідеєю Т. Ціллера при викладанні релігії була залежність розвитку здібностей людства загалом від розвитку окремої дитини. Тому, на його думку, і з релігії дитина повинна від самого початку отримувати знання відповідні її віку, а теми, запропоновані на заняттях, повинні мати чітку послідовність [12, с. 107]. Позитивним аспектом навчання за таким планом було те, що навчальний матеріал не повторювали, а подавали відповідно до психологічного розвитку дитини. Однак слід зазначити, що такий навчальний план зазнав чимало критики через те, що діти лише на сьомому році навчання отримували знання про життя й діяльність Ісуса Христа, що, по суті, і повинно б було бути центром вивчення християнського заняття з релігії.

Незважаючи на відсутність одностайної підтримки в німецькому суспільстві, варто зазначити, що найбільшою заслугою вченого було твердження про необхідність подачі біблійного матеріалу на уроках релігії відповідно до вікових здібностей дитини. Яскравим свідченням підтримки поглядів Т. Ціллера є маніфест саксонських учителів, прийнятий у 1908 р. у м. Цвікау (Zwickau).

Вимоги саксонських учителів можна вважати вершиною руху за ліберальне реформування занять з релігії в Німецькому рейсі. У 1905 р. саксонський учительський союз порушив дискусію про проблеми, що існували навколо занять з релігії. Того ж року вчительський союз висунув низку вимог, основними з яких були: вимога скасування церковного нагляду й заперечення втручання церкви у шкільні справи, введення спеціального підручника з релігії, так званої шкільної Біблії, яка б містила адаптовані до віку дітей біблійні історії, а також перегляду місць із Святого Письма, призначених для вивчення напам'ять, введення навчального плану, який би відповідав новітнім науково-педагогічним і науково-релігійним досягненням. Завданням занять з релігії, згідно з маніфестом, є приведення дитини до пізнання Христа. На початковому етапі вивчення було передбачено розгляд поряд з біблійними історіями творів народної мудрості. Згідно з вимогами Цвікауського маніфесту (Zwickauer Manifest), заняття з релігії як самостійна навчальна дисципліна не повинно було існувати до третього року навчання. Кількість годин, відведених на вивчення релігії, повинна була скоротитися, заперечувався також поділ заняття з релігії на Біблійну історію та катехізис, рівно як і подання матеріалу відповідно до теорії концентричних кіл. Укладачі прокламації виступали також за усунення оцінювання на уроках релігії та відміну іспитів із цього навчального предмета.

Контроль над заняттями з релігії здійснювала окружна комісія, яка мала право відвідувати заняття з релігії, ставити запитання до вчителів і учнів, корегувати заняття та приймати рішення про те, чи було проведене заняття

на належному рівні, чи спостерігається прогрес у знаннях учнів. Офіційні службовці мали право на корегування вчителя щодо змісту проведеного заняття, щоправда, за відсутності учнів [7, с. 179]. Церква мала право на внесення поправок і доповнень до навчальних планів, запропонованих державними установами. Цей план був своєрідною навчальною програмою щодо проведення заняття і містив теми занять для кожного класу, зокрема вірші із Біблії та духовні пісні, які потрібно було вивчити напам'ять. Церква також корегувала й підручники, за якими проводили навчання, однак остаточне рішення щодо цього приймав міністр освіти.

Висновки. Упродовж усього існування Кайзерського рейху тривало багато дискусій щодо проведення занять з релігії, основними з яких були питання щодо організації занять, його проведення, здійснення контролю над ним, змісту та методів навчання. Основними змінами щодо занять з релігії в школах Німеччини доби Кайзерського рейху на поч. ХХ ст. було введення нових навчальних планів вивчення релігії в школах: обсяг матеріалу, призначеного для вивчення, було значно скорочено, біблійні притчі й духовні гімни почали прив'язувати до теми заняття, вивчення великої кількості літератури, за якою навчалися ще з часів пієтизму, було скасовано, почали видавати нові тексти для вивчення. Почали застосовувати результати новітніх педагогічних досліджень, заняття з релігії повинно було мати практичний характер, а матеріал, призначений для вивчення, – відповідати природному розвитку дитини й зачіпати внутрішній чуттєвий світ учня.

Список використаної літератури

1. Bachmann Ph. Ein Volk, ein Staat, eine Schule. Eine Untersuchung zum Schulkampf der Gegenwart, insonderheit über die nationale Bedeutung der Gemeinschaftsschule und der Bekenntnisschule / Ph. Bachmann. – 2. Auflage. – Langensalza : Beyer-Verlag, 1928. – 109 s.
2. Bungardt K. Die Odyssee der Lehrerschaft. Sozialgeschichte eines Standes / K. Bungardt. – Frankfurt am Main : Kern&Birner-Verlag, 1959. – 159 s.
3. Bürckstümmer C. Der Religionsunterricht in der Volksschule. Untersuchungen zur Reform der religiösen Jugendunterweisung / C. Burckstümmer. – München : Beck-Verlag, 1914. – 197 s.
4. Helmreich E.-Chr. Religionsunterricht in Deutschland. Von den Klosterschulen bis heute / E.-Chr. Helmreich. – Hamburg : Furche-Verlag ; Düsseldorf : Patmos-Verlag, 1966. – 422 s.
5. Kabisch R. Wie lehren wir Religion? / R. Kabisch // Der evangelische Religionsunterricht im Lehrplan der höheren Schulen. – 2. Auflage. – Berlin, 1891. – S. 34–62.
6. Kern E. Der katholische Religionsunterricht an den höheren Schulen Badens seit Beginn des neunzehnten Jahrhunderts / E. Kern. – Freiburg : Herder-Verlag, 1932. – 226 s.
7. Kühn W. Schulrecht in Preußen. Ein Handbuch für Lehrer, Schulleiter und Schulverwaltungsbeamte / W. Kühn. – Leipzig : Täubner, 1926. – 442 s.
8. Lachmann R. Geschichte des evangelischen Religionsunterrichts in Deutschland / R. Lachmann, B. Schröder. – Neukirchen-Vluyn : Neukirchener Verlag, 2007. – 414 s.
9. Rein W. Stimmen zur Reform des Religionsunterrichts / W. Rein. – Langensalza, 1904. – 347 s.
10. Reinecke H. Die Bestimmungen des Königlich Preußischen Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medizinalangelegenheiten, über die Einrichtung der Volks-, Mittel- und höheren Mädchenschule sowie über die Prüfungen der Lehrerinnen nebst dem Gesetze über die Beaufsichtigung des Unterrichts- und Erziehungswesens sowie den wichtigsten dazu erlassenen

Ministerialverfügungen / H. Reinecke, G. Schöppe. – 13. Auflage. – Leipzig : Dürr-Verlag, 1908. – 181 s.

11. Reukauf A. Didaktik des evangelischen Religionsunterrichts in der Volksschule / A. Reukauf. – 3. Auflage. – Leipzig : Wunderlich-Verlag, 1914. – 385 s.

12. Richter K. Die Emanzipation der Schule von der Kirche und die Reform des Religionsunterrichts in der Schule / K. Richter. – Leipzig : F. Brandstetter Verlag. – 265 s.

13. Roggenkamp-Kaufmann A. Religionspädagogik als “Praktische Theologie”. Zur Entstehung von Religionspädagogik in Kaiserreich und Weimarer Republik / A. Roggenkamp-Kaufmann // Reihe “Arbeiten zur praktischen Theologie”. – in 20 Bd. – Bd. 20. – Leipzig : Evangelische Verlagsanstalt, 2001. – 798 s.

14. Spranger E. Zur Geschichte der deutschen Volksschule / E. Spranger. – Heidelberg : Quelle&Meyer-Verlag, 1949. – 109 s.

15. Weinel H. Zur Reform des Religionsunterrichts / H. Weinel. – Göttingen, 1912. – 146 s.

Стаття надійшла до редакції 03.02.2014.

Завальнюк А.Р. Религиозное воспитание и обучение религии в христианских конфессиональных школах Германии на границе XIX–XX в.

В статье рассматриваются особенности процесса обучения религии и христианского воспитания в конфессиональных христианских школах в Германии в эпоху Кайзерского рейха (70-е гг. XIX – начало XX в.), в частности цели и задачи занятий по религии, методы и способы обучения и воспитания, спорные вопросы, возникавшие при преподавании религии в школах, контроль за проведением занятий.

Ключевые слова: религия, христианская школа, религиозное воспитание, конфессии.

Zavalnyk A. Religious education and upbringing at the Christian confessional schools in Germany on the site of 19th and 20th centuries

This article deals with the peculiarities of the Religion education process and the Religious upbringing in the confessional Christian schools on the site of 19th and 20th centuries, namely aims and tasks of the Religion lessons at schools, methods and ways of education and upbringing, issues concerning Religion teaching and control over these lessons.

In the period of Kaiser Reich all the schools were religious with a certain confessional tendency: a school year was begun and ended by the God's services, an ordinary day was started and finished by a prayer, the pupils learned to sing Christian hymns and they were also stimulated to take part in the short religious thoughts.

The main aim of the Religion lessons on the site of 19th and 20th centuries was to bring children to the understanding of the Holy Scripture and the Church proclamation, the individual learning of the Bible truths and the stimulation of the pupils to take an active part in the life and service of the Church community.

Among the main drawbacks of the Religion lessons we point out the following ones: reiteration of the learnt material at all stages of the teaching; division of the lesson into two parts: the Bible History and Catechism; a hefty material to learn; a lack of adaptation of the educational material according to the age of the pupils; a great number of school hours and reigning of the false catechesis.

The main changes in the Religion lessons at the German schools in the period of Kaiser Reich in the early part of the 20th century were the implementation of the new educational plans in learning Religious: the school material to learn was much shortened, the Bible proverbs and Spiritual hymns were joined to the theme of the lesson, the learning of a great deal of Literature, after which the pupils learnt since the time of Pietisms, was cancelled, the lesson should be altered in accordance with the natural child's development, touch the inner sensitive world of a pupil and be practical.

Key words: religion, Christian school, religious education, confessions.